

Obsah

1.	Namiesto úvodu: slovo majú Štefan Kvietik a Emília Vášáryová.	8
2.	Prečo píšem o hercovi, ktorého som nikdy nevidel hrať naživo.	16
3.	Keď zúri vojna, múzy mlčia.	22
4.	Zo šepkára herec, z úradníka umelec.	26
5.	Študent herectva v čase politického zlomu.	40
6.	Z moderny do socialistického realizmu a (vraj) nikdy inak.	54
7.	Žiaden talent, iba hlas.	70
8.	Zrodila sa hviezda.	88

9.	Filmový hrdina socializmu.112
10.	Zlatý vek činohry SND i Karola Machatu.126
	Romantický hrdina dnešných dní – spolupráca s Jozefom Budským.135
	Vecný analytik – spolupráca s Tiborom Rakovským.155
	Herec komickej bezprostrednosti – spolupráca s Karolom L. Zacharom.164
	Frakový herec – spolupráca s Ivanom Lichardom.173
	Tragédia (mladého) človeka.180
	Slovenský pokračovateľ commedie dell'arte.196
	Skutočne Národné.207
11.	Od komunistického ideálu k prototypu nacistu.214
12.	Podoby ľudského hlasu.228
13.	Herec, ktorý zrušil hranice tragédie a komédie.242
	Princ dánsky.256
	Osvedčené tandemy.271
	Nové stretnutia.291
14.	Televízia nie, rozhlas áno.314
15.	Pán Machata zvaný Karči.332
16.	Herectvo spútané sivosťou normalizácie.350
	Prichádza kráľ.370
	Iskierky nádeje v ére nenádejnej.387
	Komik (ne)spolahlivý.401
	Televízia, film a rozhlas v područí normalizácie.412
	Herec jedného režiséra.425
	Príchod ozdravných síl.438
	Starí majstri.459
17.	Stratené ilúzie.470
18.	Roky bez divadla.500
	 Faktografia.509
	Literatúra.520
	Summary.532
	Podakovanie.534
	O autorovi.536
	Menný register.538
	Obrazová dokumentácia.548

Machatove improvizácie tvorili komediálne centrum inscenácie, no neprekračovali hranicu únosnosti ani vkusu. Nenarušovali plynulosť inscenačného celku, nesmerovali k sólistickému uzurpovaniu si priestoru a zároveň dodávali každej repríze čaro originalnosti. Herec sa riadil presnými inštrukciami režiséra, na ktorých miestach a do akej miery môže svojvoľne rozvíjať situáciu. Len čo Machata vyčerpал tému a dej sa mal posunúť ďalej, nenútené sa vrátil k originálnemu textu a pokračoval v stvárňovaní Goldoniho postavy podľa autorových predpisov. „Jeho improvizácia vychádzala z pevne uchopenej postavy a funkčne sa k nej vracala, obohacovala ju. Preto aj v jeho jednaní s obecenstvom nebolo nič vonkajškového, vtieravého a neprirodzeného.“¹⁹¹ Počas zahraničných zájazdov vo Viedni, Varšave, Záhrebe a Lublane sa dokonca divákovi prihovárал slovami či celými frázami v ich rodnej reči. Podľa jedného z rakúskych kritikov: „Machata stavia vedľa prešibaného humoru premyslenú miernosť, ponúka nemecké extempore so suverénnosťou skúseného kabaretistu; a je to tiež veľkolepý rečník. Jeho hlas sám osebe je divadelným pôžitkom, jeho intonácia vyrozpráva všetko, čomu sa nedalo rozumieť a jeho zvuk je sympaticky sonorný. Všetko to dokopy vytvára osobnosť, ktorá je vám blízka a herec je od prvých minút stredobodom diania, aj keď v skutočnosti žiadneho z kolegov v hre nezatienňuje.“¹⁹² Walter Fritz dokonca konštatoval, že „Machata hrá v presnom Brechtovom ponímaní (...) Neustále si držal odstup od svojej úlohy, iba nám ju predstavoval, pričom nás dokázal presvedčiť a strhnúť do ríše duchapľnej komiky.“¹⁹³ V skutočnosti sa herec neriadil žiadnymi teóriami. Vychádzal výhradne z atmosféry Zacharovej optimisticky ladenej inscenácie. Vďaka Machatovi, ale aj jeho partnerom (najmä Eve Krížikovej, Viere Topinkovej, Antonovi Mrvečkovi a Karolovi Skovayovi), ktorí dokázali dôvtipne reagovať na jeho pohotovú gagy a duchapritomné poznámky, bola každá zo 156 repríz *Vejárů* iná, doslova svojská.

191 -lp-. Zo slabej predlohy — živé predstavenie. In *Večerník*, 5. 1. 1962, roč. 7, č. 4, s. 3.

192 JÜRIG, Dr. Kein Wort verstanden, alles begriffen: das slovakische Nationaltheater zu Gast im Volkstheater. [Nerozumejúc ani slovo, pochopili sme všetko: Slovenské národné divadlo hosťom vo Volkstheateri]. In *Volksblatt*, 26. 1. 1965, č. 20, s. 8. Denník neuvádza ročník. [Originál recenzie a jej preklad bez uvedenia mena prekladateľa sú uložené v Archíve Divadelného ústavu v Bratislave.]

193 FRITZ, W. Angenehme Stimmung im Brechtschen Sinne [Príjemná nálada v brechtovskom duchu]. In *Express*, 25. 1. 1965. Recenzia bez ďalších údajov. [Originál recenzie a jej preklad bez uvedenia mena prekladateľa sú uložené v Archíve Divadelného ústavu v Bratislave.]

Princ dánsky

„Karol Machata je Hamletom tejto doby, a preto ho musí hrať takto.“²³⁸ Tieto slová napísala prekladateľka hry Zora Jesenská na margo negatívnych až príkro odmietavých recenzií na Rakovského naštudovanie Shakespearovej tragédie. Emília Vášáryová, jedna z predstaviteľiek Ofélie, o vyše štyridsať rokov neskôr bez škrupúl povedala: „Z úst nášho Hamleta sršala nenávisť a vzdor proti všetkému, čo sa v tom čase dialo v Československu. Niektorí kritici sa tejto koncepcie akoby zľakli a báli sa ju oceniť.“²³⁹ Režisér sa totiž pokúsil priblížiť štyri storočia staré dielo k atmosfére prebiehajúcej doby. Grafický výtvarník a príležitostný scénograf Čestmír Pechr javisko historickej budovy SND, kde sa pri príležitosti takej významnej udalosti, akou bolo uvedenie *Hamleta* (2. 5. 1964), výnimočne konala činoherná premiéra, odel do konzistentnej čierňavy. Všetko od mobiliáru až po závesy bolo zahalené v tme, kde jedine tváre hercov tvorili svetlý odtieň v tomto strach a neistotu vzbudzujúcom priestore. Rakovský totiž prečítal *Hamleta* ako obraz morálnej skazy štátu, kde optimizmus ani idealizmus nemajú miesto. Všetko sa utápa v rozklade spoločenských regúl. Režisér vychádzal z podstaty hry ako tragédie individualizmu prameniacej však nie zo sporu vôle a činu jedinca, ale z fatálneho konfliktu človeka so spoločnosťou. V inscenácii situoval titulného hrdinu do pozície tribúna ľudu, kategorického mravokárcu, kritického rezonéra, ktorý do tváre publika hlása diskreditujúce zistenia o prehnitosti morálky svojej domoviny. Diváci síce sledovali príbeh odohrávajúc sa počas stredoveku v nenápadnom kúte Škandinávie, ale režisér chcel cez slová dánskeho princa usvedčiť zločinnosť totalitného systému dnešnej doby, moderných samozvaných monarchov bezcitne rozhodujúcich o životoch nevinných občanov žijúcich v srdci Európy. Rakovský sa dovedy v inscenačných postupoch aj pri plamenných romanticko-heroických drámach prejavoval ako zdržanlivý analytik, ktorý politickú kritiku zasadzoval do metaforických analógií. Teraz však ohlásil prudký obrat v zmýšľaní aj výrazových prostriedkoch. Z naštudovania *Hamleta* blčal neskrývaný osobný vzdor.

238 JESENSKÁ, Z. Obrázky z Hrabovskej. In *Kultúrny život*, 1964, roč. 19, č. 21, s. 9.

239 MIŠOVIC, K. — VÁŠÁRYOVÁ, E. Rozhovor. In MIŠOVIC, K. *Karol Machata (herecký profil)*. Bratislava: Vysoká škola múzických umení [Bakalárska práca], 2010, s. 81.

A tak ani s jedným z dvojice nevytvoril stabilný režijno-herecký tandem podobný súvislej spolupráci s Hasprom a jeho predchodcami — Budským, Rakovským a Zacharom. V Machatovom prípade nenastala intenzívna umelecká väzba, ktorá by sa odzrkadlila na zvyšujúcej sa kvalite výkonov, aká v tomto čase aktívne prebiehala napríklad medzi Pietorom a Martinom Hubom či Vajdičkom a jeho dvornými hercami Emíliou Vášáryovou a Emilom Horváthom. Z mladších režisérov našiel synergiu jedine vo Vajdičkovom divadle vecnosti, v ktorom však nedostával toľko príležitostí, aby s mladším režisérom vytvoril plynulý tvorivý dialóg. Preto sa Machatov okruh podnetných príležitostí od druhej polovice osemdesiatych rokov zásadne zredukoval. Nie počtom, ale kvalitou. Jeho meno sa pravidelne ocitalo v plánoch premiér, ale často išlo o postavy menšieho významu. Akoby bol obsadzovaný len do počtu. Niektoré roly sa nestali oslňujúcimi výkonmi naopak jeho vlastným pričinením. Herec mnohé úlohy — predovšetkým v inscenáciách Mikulíka a Pietora — zužoval na technicky štandardné, ale herecky málo prekreslené kreácie.

Machata svoju subjektívnu dezilúziu z aktuálneho stavu divadla, v ktorom dominantné miesto získala pre neho primálo príťažlivá režijná generácia, vyslovil začiatkom roku 1988 pri príležitosti rozhovoru k jeho životnému jubileu: „V športe, tam sa to ľahko dá vyčíslieť, zistiť, či sme zmeškali rýchlik, alebo sa ho ešte zubami-nechtami držíme. Ale ako je to s našim divadlom dnes, kde sme, kam smerujeme, akí sme naozaj a akí sa len zdáme, to zväčša nevieme. Nie je to tak dávno, čo sme sa, myslím SND, považovali za jedno zo špičkových telies aspoň strednej Európy. Dnes to už asi neplatí. Žijeme, pracujeme nie málo, len či ten výsledný efekt je adekvátny, či sme si aspoň udržali dávnejšie vybojované postavy. To je otázka!“⁴⁴⁸

Až na Hasprove inscenácie *Pokus o lietanie*, *Meštiaci* a *Ladár prichádza* sa predstavitelia staršej generácie stretli pri javiskovej spolupráci len málokedy. V *Bratoch Karamazovovcoch*, *Panej z mora* a *Letných hosťoch* bol Machata jediným zástupcom zo skupiny veľkovo zrejých charakterových hercov. Generácia už spolu tvorila minimálne. V prvej polovici osemdesiatych rokov však nájdeme dve inscenačné výnimky z pravidla, kde podstatná časť predstaviteľov služobne najstarších členov činohry SND dostala možnosť poukázať na stále živý potenciál svojho hereckého pokolenia.

448 ŠTEFKO, V. — MACHATA, K. Herec sa rodí stále. Host' Nového slova — národný umelec Karol Machata. In *Nové slovo*, 14. 1. 1988, roč. 30, č. 2, s. 13.